

11. *Врона І.* Комсомол на образотворчому фронті // Життя й революція. — 1931. — № 4–5. — С. 152.
12. *Холостенко Є.* Монументальне малярство Радянської України — К., 1932. — С. 108–109.
13. *Ковальчук О.* Київський інститут пролетарського мистецтва 1930–1934// Мистецтвознавство України: Зб. наук. пр. Академії мистецтв України. — 2008. — Вип. 9. — С. 27–37.
14. *Опис* проекту дипломної роботи М. Юнак із зазначеними розмірами наведено в статті: *Ковальчук О.* Марія Іванівна Юнак (До 100-річчя з дня народження) // Мистецтвознавство України: Зб. наук. пр. Академії мистецтв України. — 2003. — Вип. 3. — С. 343–347 (Прим. автора).
15. 1926 року Наркомат освіти виділив кошти на закордонну поїздку професорам інституту М. Л. Бойчуку й А. І. Тарану, та директору Межигірського художньо-керамічного технікуму В. Ф. Седляру. Ця поїздка тривала з листопада 1926 до травня 1927 року (Прим. автора).

FRAGMENTS OF FRESCO IN THE NAFAA IN 1920'S

Ostap Kovalchuk

Annotation. The detailed description of discovered fragments of the wall painting in the National Academy of Fine Arts and Architecture is presented for the first time. On the basis of the measurements, visual analysis and their comparison with documentary fixed data about the monumental ensembles in 1920's-1930's it was proved that researched paintings were created by the students under the supervision of M. Boychuk.

Key words: fresco, monumental painting, art education, Boychuk's school, reconstruction, restoration

УДК 75(477)(092)

Олена Майданець-Баргилевич

кандидат мистецтвознавства

Творчо-пошукова і збиральницька діяльність Олександра Саєнка

Анотація. У статті розглянуто один з напрямків творчо-пошукової діяльності українського художника О. Саєнка (1899–1985) — збір та формування колекції мистецтва і старожитностей та охарактеризовано художні якості зібраних митцем на Борзнянщині (нині Чернігівщина, раніше — Чернігівщина та частина Сумської області) творів образотворчого й ужиткового мистецтва, предметів побуту.

Ключові слова: Лівобережна Україна, образотворче і народне мистецтво, меморіальна скульптура, старожитності, селянський побут, інтер'єр хати,

орнаментальний мотив, сюжетне зображення, кахлі, перебірне ткацтво, народна ікона, колекція.

Колекціонування творів мистецтва та старожитностей в Україні має славу історію. Досить згадати родини відомих українців — Ханенків, Терещенків, Щербаківських, Тарновських, Кричевських... Зібрані ними колекції стали з часом основою престижних музейних експозицій. Подібне сталося й з колекцією образотворчого і народного мистецтва та старожитностей Чернігівщини Олександра Саєнка. Зібрані ним зразки народної культури нині представлені в Художньо-меморіальному музеї “Садиба народного художника України Олександра Саєнка” у місті Борзна на Чернігівщині, Чернігівському історичному музеї ім. Василя Тарновського, Чернігівському художньому музеї та Музеї українського народного декоративного мистецтва.

Незважаючи на те, що колекція знайшла своє місце у музейних зібраннях, вона ще недостатньо вивчена науковцями, кожен її експонат потребує детального аналізу та атрибуції. Останнім часом з’явилися лише поодинокі публікації про колекцію в цілому й окремі її складові — килими, крелевецькі рушники тощо [1–6]. Тому видається актуальним більш ретельне дослідження зразків колекції і з’ясування окремих питань історико-культурного розвитку регіону. Вивчення колекції, способів її комплектування необхідні також для розробки нових підходів щодо подальшого розвитку сучасних музеїв, їхніх колекцій та окремих експонатів. Корисним може бути дослідження і в плані впливу колекції на творчість художників.

У колекції Олександра Саєнка — кераміка, у тому числі ічнянські кахлі, гутне скло, килими, крелевецькі рушники, меблі, предмети побуту та одягу селян. При комплектуванні своєї колекції збирач передусім виходив з принципу не лише виявлення оригінальних самобутніх зразків народної творчості, а й збереження їх для історії, майбутніх поколінь. При відборі в першу чергу приділялась увага творам, що за характерними ознаками, зокрема за формою та декором, типові для Борзнянщини і Чернігівщини в цілому. Загалом колекція налічує понад 300 предметів.

Перші зразки народного мистецтва з’явилися у колекції О. Саєнка на початку 20-х років XX століття. “У часи студентства в Українській академії мистецтва, — згадував Олександр Саєнко, — за рекомендацією професора В. Кричевського під час літньої практики я багато мандрував селами Чернігівщини, вивчаючи і досліджуючи народне мистецтво, зарисовував старі хати, їх внутрішній вигляд, український одяг, різьблення на дереві, вивчав старовинні зразки посуду, форми мисок і глечиків, характер орнаментів тощо” [1] (іл. 1).

Окрім того, О. Саєнка цікавило все, що було пов’язане з історією України, зокрема перебуванням Т. Шевченка у Борзні та її околицях; увагу молодого збирача привертала архітектура (церкви, хати, ворота), інтер’єри будинків і селянських хат, предмети вжитку. “Це потрібно для народу, нащадків як цінна історія нашого краю” — так оцінював студент

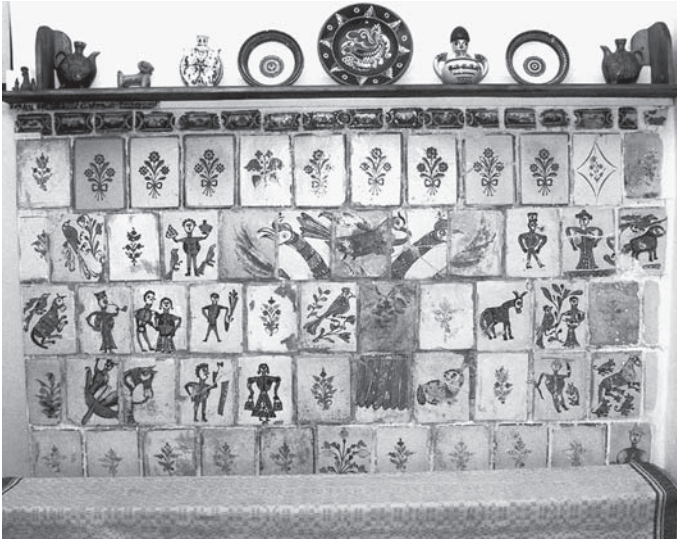
Іл. 1. Олександр Саєнко — студент
V курсу Київського художнього інституту.
Фото 1925 року

академії своє захоплення [5]. З того часу у доробку митця залишилось безліч начерків, замальовок побаченого під час тих мандрівок, які знадобились йому, поряд з отриманими враженнями та зібраними зразками народного мистецтва, у подальшій творчій праці.

Орієнтуючись на документальні й етнографічні матеріали, зібрані під час подорожей Борзнянщиною у 1920–1922 роках, О. Саєнко відтворює у своїх творах реалії народного побуту, одягу, архітектуру того часу. За спогадами Ганни Барвінок він змалював зовнішній і внутрішній вигляд хати В. Білозерського у Мотронівці, зобразив виїзд Т. Шевченка 1847 року саньми біля борзнянського млина по дорозі до Мотронівки. Пізніше, 1861 року, цим шляхом проводжали борзнянці Тараса Шевченка на вічний спочинок до Канева (“Прощання з Т. Шевченком”, 1947).

Унікальною в колекції О. Саєнка є збірка ічнянських кахель, датованих першою половиною XIX ст., окремі з них мають відповідні позначки. Найвизначніший на Чернігівщині ічнянський осередок художньої кераміки забезпечував навколишні поселення своєю продукцією. Кахлі, якими оздоблювали печі й груби, зустрічалися майже у кожній хаті. Довгий час вони слугували людям, прикрашали їхній побут, органічно вписувалися в їхнє житло. Але після революційного перевороту 1917 року кахлі почали масово знищувати, як такі, що нібито не відповідали новому часові. Болісно сприймав такі зміни художник: “Я ходив і збирав кахлі, щоб зберегти їх від руйнації” [5]. Більше сотні їх налічувалося у колекції, ними пізніше були обкладені печі у будинку О. Саєнка.

Особливо цікаві кахлі з сюжетними зображеннями селянського побуту. Такими є, наприклад, кахлі “Чоловік рубає дрова”, “Жінка несе воду”, “Закохані”, а також з малюнками вершників, музикантів, військових, птахів, квітів. Як правило, зображення на кахлях подано лише кількома, але дуже виразними лініями. Розписи майстерно виконано рижком. Темний контур надає розписам вишуканої графічності. Кожна

Іл. 2. Кахлі з колекції О. Саєнка у Художньо-меморіальному музеї
 “Садиба народного художника України Олександра Саєнка”.
 М. Борзна Чернігівської області

кахля сприймається як закінчений мистецький витвір. “Ічнянські кахлі відрізняє наявність великих вільних площин, відсутність перевантаження деталями, властивого гуцульським кахлям”, — зазначає дослідник народного мистецтва Л. Вагіна [7]. Ічнянські кахлі мають, як правило, жовте тло, на якому майстри виводили контури зображення брунатними фарбами та вживали для виконання деталей оранжеві й зелені кольори (іл. 2).

Серед архівних матеріалів трапляються записи О. Саєнка про кахляні печі на Чернігівщині. “Посеред селянської хати, зазвичай, стоїть масивна піч, облицьована барвистими кахлями. Кахльові печі на Чернігівщині прості, рівні, у плані чотириохкутні. Піч іноді викладають кахлями лише до припічка; на звичайну грубу треба було 200—300 кахлів, тому кахльова піч у селянській хаті свідчила про заможність господарів.

В одній весільній пісні щедрому та багатому сватові дружки приспівують: “Хата в нього з явору, // Лавочки з китаєчки, // Піч його кахляная, // Честь його коханаая”.

У курних хатах бідних селян Північної Чернігівщини кахлевих печей не було; у заможних міщан, у тісних панських будинках, у нащадків гончарів — цехових майстрів зрідка зустрічались печі з рельєфних кахлів, іноді з мідними бляшками по кутах або з декількома окремими зеленими кахлями, що вмazanі в піч або грубу” [5].

Чудові старовинні українські кахлі з їхньою витонченістю, характерними яскравими ознаками місцевих особливостей або індивідуальної творчості, в якій можна було знайти типові мотиви українського орнаменту, що мали не лише мистецьку, а й історико-археологічну цінність, часто ховалися на горищах або ж під уламками будинків, залишалися непоміченими і йшли в небуття. Тож вимагалися певні зусилля, щоб знайти їх і забрати до колекції. Частина старовинних кахель з гербом були передані родині Саєнків Ганною Барвінок. За її спогадами ці кахлі перейшли зі старої хати в нову, яку Білозерські збудували 1835 року для синів. Коли ця хата в 1897 році згоріла, відновити кахлі і встановити у новій хаті вже було неможливо через пошкодження і втрати. Тому їх зберігали в клуні.

Коли Ганна Барвінок переїжджала з майном до садиби Кочубея (с. Кінашівка), батько О. Саєнка Ферапонт Петрович Саєнко допомагав їй збиратися у дорогу і дав пару коней. У цей час він помітив у клуні кахлі, які йому сподобалися. Ганна Барвінок подарувала їх Ф. Саєнкові — на той час директорові школи садівництва, попросивши зберігати їх як дорогий для неї спомин. Таким чином кахлі, які були в хаті Білозерських під час перебування Т. Шевченка, потрапили до будинку родини Саєнків. Цей факт підтверджував Іван Дубяньський — опікун майна Ганни Барвінок.

У колекції Олександра Саєнка є також кахлі з Батуринаського палацу, завезені під час будівництва останнього з Голландії. На них зображені краєвиди північної країни, квіти. Їх вирізняють розписи кобальтом. На думку деяких мистецтвознавців, голландські кахлі та народний лубок зробили суттєвий вплив на формування кахляних розписів південно-східної Чернігівщини, зокрема на побутову тематику ічнянських кахель.

У колекції художника є кілька килимів середини ХІХ ст. з рослинною орнаментикою. За вільною інтерпретацією мотивів, як на основному полі, так і в обрамленні, килими належать до північно-східних районів Лівобережної України (Чернігівщини та Полтавщини), де на той час існували найбільші центри килимарського ткацтва (Дегтярі, Решетилівка) [8]. Колорит їх напрочуд гарний: зіставлення ніжних ясно-брунатних, голубих, золотисто-жовтих, білих, темно-зелених, синіх і чорних дає довершену кольорову гаму. Тло килимів переважно світло-жовте і жовто-вохристе. Як правило, ткані твори прикрашали стіни панських приміщень чи житло заможних селян і були яскравим прикладом невичерпної художньої фантазії народних майстрів, доказом їхньої високої майстерності.

Вражають різноманітністю рисунка та композиційної побудови кролевецькі рушники, яких у колекції понад двадцять. Ними, нарівні з вишиваними рушниками, на Чернігівщині прикрашали покуття з іконами, вивішували як оздобу на стіни, клали на стіл. Яскраво-червоні з вишневим відтінком кольори на білому тлі створювали в оселі особливу атмосферу. Кролевецькі рушники й панно характеризуються вишуканою орнаментикою, своєрідністю декоративних композицій, витканих монументальними формами на повздовжніх полотнищах. Для них властиві

Іл. 3. Крелевецькі рушники з колекції О. Саєнка

геометричні узори: пряма, зазублена чи хвиляста смуга, гострокутна розетка, ромбовидні фігури у різноманітному трактуванні, які часто поєднані зі стилізованими мотивами плаваючих птахів, розквітлих вазонів, деревом життя з бутонами, архітектурних силуетів, символом царської влади — двоголового орла, увінчаного короною (іл. 3).

У більшості крелевецьких тканин кайма відсутня, в інших вона розітнута або суцільна, може складатися з кількох смуг — прямих і зигзагоподібних, від яких відходять різної форми розетки. Одні рушники всуціль заткані візерунками, в інших вони густішають на краях і рідшають до середини, деякі з них прикрашені короткими китицями. На кінцях рушників зустрічаються написи: “Крелевець”, один із них датований 1911 роком. О. Саєнко активно використовував крелевецький рушник у проєктах інтер’єрів сільської хати: в одних вони обрамляють ікони чи іконостас на покуті, в інших представлені як твори-панно, що прикрашають житло українців.

Слід зазначити, що в колекції О. Саєнка є кілька ікон, розписаних темперою на левкасі. За манерою письма нагадують вони народну картину кінця XVIII — початку XIX ст., проте з канонізованим зображенням Ісуса Христа, Богородиці, Святого Миколая. Використовуючи мінімальні художньо-виражальні засоби, народні маляри змогли досягнути вершин образно-мистецького формовиявлення, подолавши прірву між людиною і Богом, мирським і духовним. Ікони вирізняються поетичністю образів, красою плавних ліній, стриманим шляхетним колоритом.

Як відомо, на Чернігівщині здавна розвивалося гончарство. Із часів пізнього палеоліту (Мезинська стоянка) дійшли унікальні зразки гончар-

них виробів. Тож не обійшов своєю увагою О. Саенко і цей вид народного мистецтва. Значна збірка керамічних виробів, якими користувалися місцеві жителі у побуті, вражає своїм розмаїттям: миски, полумиски, глечики, дзбанки, куманці, плесканці, кухлі, народна скульптура — баранці, півники, дитяча іграшка. Кожний з виробів має лише йому притаманну форму, декоративне оздоблення, характерне для Лівобережної України.

Поширеним на Чернігівщині у XVII—XVIII ст. було гутництво. У гутах практикувалось використання однієї з найдавніших у скляному виробництві техніки вільного видування, при якій максимально виявлялись властивості скла, без наперед заготовлених шаблонів. Тому кожний твір був неповторним за формою і колоритом. Вишукані штофи, кубки, келихи, скляні таці, барильця, декоративні посудини-звір — такими унікальними виробами представлене у колекції О. Саенка гутне скло. Рідкісними є глибока прозора скляна таця з півметровим діаметром, штоф з гравірованим орнаментальним рисунком кобальтового кольору, інші речі, датовані кінцем XVII ст., а також серія фігурних посудин у вигляді ведмедів. На думку дослідників, ймовірно, “що це один із проявів пережитків ведмежого культу ранньослов’янського часу” [9]. Скляна пляшка-ведмідь була необхідним атрибутом давнього сільського весілля.

Серед зібраного одягу жителів Борзни та її околиць, який відзначався багатством форм і досконалістю художнього оформлення, — чоловічі й жіночі вишиті сорочки, корсетки, намітки, плаhti, дукачі, намисто з коралів, ткани пояси, чоловічі полотняні штани з вибіячаним декором.

Є в колекції унікальні експонати, що були власністю Ганни Барвінок: книги з її бібліотеки, виделка й ніж, як пам’ять від вечора 1847 року під час гостювання Т. Шевченка, рубель, очіпок, який письменниця носила в останні роки життя, а також залишки речей від хати В. Білозерського з хутора Мотронівка: чорний глек для варенухи, куманець скляний, дзеркало, останній портрет Ганни Барвінок, зроблений в саду обійстя, листи Ганни Барвінок, меблі і кахлі з хати в Мотронівці, фото алеї в саду сусіднього пана Шаповаленка, котрий бував у В. Білозерського, горіховий стіл, якому сто літ було ще в 1847 році. У колекції О. Саенка досить вагома група меблів з маетків Василя Білозерського і Віктора Забіли: дивани, книжкові шафи, ліжка, письмові та обідні столи, буфети, крісла, стільці. Оздоблені вони шпоном із карельської берези, червоного дерева, виконані з дуба і вільхи, декоровані різьбленими деталями. Існує припущення, що на одному з диванів під час відвідин маетку Василя Білозерського в 1847 році відпочивав Т. Шевченко.

Особливу групу колекції, зібрану О. Саенком у буремні роки громадянської війни й становлення радянської влади у 1920-х роках, становить меморіальна скульптура. Означені як високомистецькі твори збирачем скульптурні композиції були перевезені з різних цвинтарів Борзни і встановлені на території садиби художника, в центральній її частині — перед будинком. Експонати викликали подив у гостей міста й місцевих мешканців. Та це не тривожило митця, він був спокійний — мистецькі тво-

ри збереглись для нащадків. Щоправда, деякі з них були поруйновані, окремі ж мали цілісну форму. Виконані з мармуру і граніту, переважно італійськими майстрами, вони становлять мистецьку цінність. Особливої уваги заслуговують три композиції: постать Янгола з білого мармуру (іл. 4), стела з чорного граніту із зображенням книги-Євангелія зі старослов'янським написом; білий мармуровий надгробок зі складним орнаментальним різьбленням. Після відкриття музею вони були перенесені в кінець садиби.

Колекція образотворчого та народного мистецтва, особисті речі, документи нині є вагомою і невід'ємною частиною експозиції та екстер'єру державного художньо-меморіального музею "Садиба народного художника України Олександра Саєнка" у Борзні на Чернігівщині, що виконує місію одного з духовних й культурних центрів сіверського краю, своєрідного історико-мистецького заповідника (іл. 5).

Як видається, побіжний огляд колекції творів образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва та предметів побуту Борзнянщини дає

Іл. 4. Янгол з поховання біля Миколаївської церкви у м. Борзна Чернігівської області. Мармур

Іл. 5. Фрагмент експозиції художньо-меморіального музею "Садиба народного художника України Олександра Саєнка" з авторськими творами та диваном з колекції О. Саєнка

певне уявлення про значну творчо-пошукову та збиральницьку діяльність художника Олександра Саєнка, усвідомлення ним необхідності глибокого пізнання та збереження мистецьких творів, професійного осмислення й використання знакових систем та символів народного мистецтва у власній творчості.

1. *Саєнко Н.* Про мого батька // Наука і культура. — 1989. — Вип. 23. — С. 520.
2. *Саєнко Н.* Роль килима у проектах інтер'єрів Олександра Саєнка (1920–1930-ті роки) // Міжнар. наук. -практ. конф. “Український килим: генеза, іконографія, стилістика” (10–11 квіт. 1998 р.): тези і резюме доповідей. — К., 1998. — С. 58–59.
3. *Майданець О.* Особливості національного стилю в килимарстві Олександра Саєнка (1920-і роки) // Міжнар. наук. -практ. конф. “Український килим: генеза, іконографія, стилістика” (10–11 квіт. 1998 р.): тези і резюме доповідей. — К., 1998. — С. 39.
4. *Майданець О., Саєнко Н.* Колекція крелевецького перебірного ткацтва Олександра Саєнка // Рушник: Символ, образ, знак: матеріали третьої науково-практичної конференції: доповіді та повідомлення. — Глухів, 2004. — С. 85–87.
5. *Архівні матеріали родини Саєнків, 1920–1960.*
6. *Саєнко Н.* Олександр Саєнко: До становлення і розвитку українського монументально-декоративного мистецтва ХХ століття: Книга-альбом. — К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2003. — 560 с.
7. *Вагіна Л.* Унікальні вироби в Музеї етнографії народів СРСР // Народна творчість та етнографія. — 1968. — № 4. — С. 82.
8. *Запаско Я. П.* Українське народне килимарство. — К.: Мистецтво, 1973. — 110 с.
9. *Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва / Під редакцією П. М. Жолтовського, Ю. П. Лашука, О. О. Чарновського, Я. П. Запаска.* — Львів: Видавництво Львівського університету, 1969. — С. 48.

CREATIVE, RESEARCH AND COLLECTION ACTIVITIES OF OLEKSANDR SAYENKO

Olena Maydanets-Bargylevych

Annotation. One of the direction of the creative and research activities of the Ukrainian artist O. Sayenko (1899–1985), the collecting and formation of the collection of art and the antiquities are considered. The artistic qualities of the collected pieces of fine arts and folk applied art, the objects of the mode of life which were collected by the artist in Borzna region (Chernigiv region nowadays) are characterized.

Key words: left bank of Ukraine, fine arts and folk art, memorial sculpture, antiquities, rural everyday life, interior of rural house, ornamental motif, subject image, tiles, weaving, folk icon, collection.